

РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ
(Београд)

О СРПСКО-ХРВАТСКИМ* ОНОМАТОПЕЈСКИМ ИМЕНИЦАМА С ЕЛЕМЕНТОМ -Т- У СУФИКСУ

Предмет овог рада је творбена и семантичка анализа ономатопејских именица с елементом -т- у суфиксу у српско-хрватском језику. Наводе се напомене о пореклу именица с овим суфиксима, анализирају се значења творбених основа и утицај суфикса на значење ових речи, а затим се испитују њихове полисемантичке структуре и деривациони системи.

1. Схватање Ф. де Сосира да су „ономатопеје и узвици од споредног значаја“ и да је „њихово симболично порекло делом спорно,“¹ вероватно је утицало и на наше лингвисте да проблем ономатопеја скоро у потпуности занемаре.²

2. За анализу ономатопејских изведеница на *-āīī*, *-ēīī*, *-ōīī*, *-ūīī* одлучили смо се из два разлога.

Прво. Творбени и семантички преглед лексема које чине лексички фонд нашег језика показује да није занемарљив број оних лексема које су ономатопејског порекла³ и да, самим тим, ономатопејама треба посветити више пажње.

* Напомена уредништва. Ауторкино сагледавање ствари у овом раду обухвата не само српску, него и ону језичку стварност која се некада, на просторима бивше Југославије, називала *српскохрватским језиком*, а која се сад више нигде, на тим просторима, званично тако не зове. Имајући у виду ту околност, ми смо се овде определили за израз *српско-хрватски*, што је дослован превод енглеског *Serbo-Croatian*, термина устаљеног у светској лингвистичкој науци.

¹ De Sosir (1977:137)

² Од радова објављених на српском језику у последње време, издвајамо само Кликовац (1995:175-184).

³ Навешћемо и пример за ову констатацију. Наше истраживање показује да је од 400 придева који означавају људске особине тридесетак оних који су ономатопејског порекла. Придеви су преузети из Речника српскохрватскога књижевног језика Матице српске и представљају, по азбучном реду, првих четиристо придева с овим значењем, укључујући и речи с почетним словом *а* међу којима су углавном позајмљенице, што смањује број ономатопеја у укупном салду.

Друго. П. Скок убраја суфиксе *-āīī*, *-ēīī*, *-ōīī*, *-yīī* у ономатопејске суфиксе.⁴ Изненадило нас је постојање ономатопејских суфикса уопште, а нарочито убрајање ових суфикса у ту категорију, јер, на први поглед, у њима нема елемената фонетског симболизма, који говорницима једног језика, без нарочитих анализа, омогућавају препознавање ономатопеја.

3. Навешћемо неколико општих напомена о суфиксима *-āīī*, *-ēīī*, *-ōīī*, *-yīī* са синхронијског и дијахронијског становишта.

3.1. Именице које се завршавају на *-āīī*, *-ēīī*, *-ōīī*, *-yīī* могу бити прасловенске речи или посуђенице. Ако су прасловенског порекла, можемо их поделити у две групе — на оне које имају ономатопејско значење и на оне које имају неко друго значење. Ми ћемо се у овом раду бавити ономатопејским именицама. Изван наше пажње остаће посуђенице (*адвокаџи*, *деканџи*, *жакетџи*, *солдаџи*). Нећемо се бавити ни неономатопејским прасловенским именицама на *-āīī*, *-ēīī*, *-ōīī*, *-yīī* (*врлеџи*, *голеџи*, *Миџаџи*, *џеруџи*, *својаџи*). Оваквих именица нема много и њихови суфикси се другачије објашњавају у односу на суфиксе који се додају на ономатопејску творбену основу.

3.2. Суфикси *-āīī*, *-ēīī*, *-ōīī*, *-yīī* у ономатопејским именицама воде порекло од прасловенског и свесловенског суфикса *-yīī*. Ово је, изворно, суфикс који се додавао ономатопејама. Тврди полугласник је касније давао различите рефлексе једначећи се са вокалом основе.⁵

Прасловенско порекло суфикса *-yīī* и свесловенску појаву додавања овог суфикса на ономатопејску творбену основу показаћемо наводећи примере за овакве именице из неких словенских језика. Руски језик: *гогоџи*, *грохоџи*, *клокоџи*, *рокоџи*, *џоџоџи*, *хохоџи*.⁶ Чешки језик: *dupot*, *klapot*, *pleskot*, *skřipot*.⁷ Пољски језик: *brzękot*, *chichot*, *glegot*, *grochot*, *gruc-hot*, *grzmot*.⁸ Словеначки језик: *hehet*, *kreket*, *treskot*, *grgot*, *grohot*, *cvrkut*, *prhut*.⁹

4. Аутори наших значајнијих граматика и приручника нису посветили много пажње именицама на *-āīī*, *-ēīī*, *-ōīī*, *-yīī*, првенствено због њихове малобројности. Примери који се наводе за ове именице углавном нису разврстани по пореклу ових речи.

4.1. А. Белић експлицитно издваја само суфикс *-ōīī* као суфикс којим се обележавају „махом, какви шумови“: *гломоџи*, *грохоџи*, *клокоџи*,

⁴ Skok (1971–74: I–496).

⁵ За дијахронијски пресек значења суфикса *-āīī*, *-ēīī*, *-ōīī*, *-yīī* користили смо Skok (1971–74).

⁶ *Толковий словарь русского языка*: в 4 т. под редакцией Д. Н. Ушакова. Москва, 1994.

⁷ Tešitelova, Petr i Kralik (1986).

⁸ Karłowicz, Kryński i Niedźwiedzki (1900). Наглашавамо да је реч *glegot* архаизам и да се не налази у новијим речницима.

⁹ Hajnšek-Holz i Jakopin (1996).

рокоџи, њојоџи. За суфиксе *-аџи*, *-еџи* и *-џи* констатује само да су ретки. Међу Белићевим примерима на *-аџи* нема ономатопеја: *бушаџи, кружаџи, Мијаџи, својаџи, Хрваџи*. Међу примерима на *-еџи* и *-џи* има ономатопејских речи (*звекетџи, клејетџи, њрејетџи, шајџи, шкрџи*) и оних које нису ономатопеје (*врлетџи, голетџи, кочетџи, њресетџи, бобуџи, Босуџи*).¹⁰

4.2. М. Стевановић пише само о суфиксу *-оџи*, наглашава малобројност именица са овим суфиксом и примећује њихов ономатопејски карактер: *грохоџи, клокоџи, кихоџи, рокоџи, њојоџи*.¹¹

4.3. С. Бабић не говори о ономатопејности ових суфикса и наводи примере са другачијим значењима. За *-аџи*: *адресаџи, деканаџи, лекџиораџи, сејараџи*, за *-еџи*: *вагонетџи, камионетџи, голетџи, џлаветџи*, за *-оџи*: *живоџи, галијаџи, рижоџи*, и за *-џи*: *колуџи, џренуџи*.¹²

4.4. М. Стакић у свом прегледу именичких суфикса не помиње суфиксе *-аџи*, *-еџи*, *-оџи*, *-џи*,¹³ а о њима се не говори ни у граматичком приручнику за средње школе.¹⁴

5. Грађу за овај рад чини невелики број именица. Оне су ексцерпирани из Матешићевог обратног речника¹⁵, а придодато им је нешто речи из РМС-а¹⁶ и РСАНУ¹⁷. Наша грађа сигурно није потпуна, али верујемо да није много речи изостављено. То су следеће речи: *бахџи (бахџи), блебетџи, боботџи, брботџи, бурлотџи, дрхџи, гломотџи, гргоџи, грохоџи, громотџи, крекетџи, лејетџи, ломотџи, лојотџи, мекетџи, мрмотџи, џскуџи, џрхуџи, рокоџи, ројотџи, скакуџи, сркуџи, њојоџи, њрејетџи, њројоџи, хихоџи, хохоџи, џетџи, џикоџи, џојоџи, џвокоџи, џвркуџи, шајџи (шајџи), шајџи, шкамуџи, шкриџи, шкрботџи, шкрџи, шкретџи, шкројуџи, шоботџи, шојоџи, шџројоџи, шумоџи*.

5.1. Ономатопејске именице са суфиксима *-аџи*, *-еџи*, *-оџи*, *-џи* двосложне су речи мушког рода. Оне имају једносложну творбену основу и, наравно, једносложни суфикс. Акцент им је краткосилазни, а суфикс има дужину.¹⁸

Многе од ових именица имају међусобно сличан гласовни састав. Изгледа као да постоје варијанте неких именица које се разликују само

¹⁰ Белић (1949:120–122).

¹¹ Стевановић (1989:514).

¹² Babić (1986:313–319).

¹³ Стакић (1988).

¹⁴ Станојчић и Поповић (1997).

¹⁵ Matešić (1967).

¹⁶ Речник српскохрватског књижевног језика, у даљем тексту РМС.

¹⁷ Речник српскохрватског књижевног и народног језика, у даљем тексту РСАНУ.

¹⁸ Донекле се разликују именице на *-аџи* чији суфикс може и не мора бити дуг (исп. *бахџи* и *бахџи*, *шајџи* и *шајџи*).

б) Нешто је мање именица које означавају само звук. То су обично оне које подражавају оглашавање људи или животиња.

(1) оглашавање људи: *блебей̆, жекей̆, кекей̆, кикој̆, хихој̆, хохој̆, цикој̆, шайај̆*.

(2) оглашавање животиња: *векеј̆ (козе), гукуј̆ (голуба), крекеј̆ (жабе), мекеј̆ (овце), рокој̆ (свиње), цвркуј̆ (пјилице), шкамуј̆ (шће-неј̆а)*.

в) Најмање је оних именица које означавају само покрет. Тај покрет је (као и звук код именица које га означавају) обавезно испрекидан паузама. Такве су именице *дрхај̆, скакуј̆ и њреј̆ей̆*. *Треј̆ей̆* у секундарним значењима може означавати и звук (нпр. *њреј̆ей̆ харфе*)²⁰. Навешћемо овде још један пример дат уз именицу *громор* у РСАНУ: *Међу њлесаче ујаде громор коњског њој̆ој̆а* (С. Крешић). Именица *њој̆ој̆*, која обично означава звук и покрет, у овом примеру је ономатопеја само за покрет. На то упућује именица *громор*, којом се дочарава звук топота.

6.1. Творбена основа ових именица носи информацију о врсти звука који се именицом означава, односно, мање или више, сам тај звук. У основи је информација о звекетању, клепетању, цвокотању, клокотању и о томе да су звучни титраји кратки. На то упућује или би могло упућивати, и то што је творбена основа једносложна.

6.2. Сада се поставља питање ономатопејности суфикса *-ај̆*, *-еј̆*, *-ој̆*, *-уј̆*. На први поглед, они нису ономатопејски, јер није довољно само то што се додају на ономатопејску творбену основу.

Ови творбени форманти не уводе у значење речи још један референт (као нпр. *-ач* које у именицу *њевач* уноси информацију — вршилац радње). Деривати на чију се основу они додају нису двореферентне, већ једнореферентне речи (као нпр. именице субјективне оцене).²¹ То би нас могло упутити на идеју о томе да ови суфикси, поред тога што служе за граматичко уобличавање именица, вероватно имају улогу у допуњавању информације о врсти звука који се тим именицама означава. Овим бисмо проширили списак једнореферентних деривата.

Рекли бисмо да је ономатопејност ових суфикса у њиховој једносложности и у асонанци, која се постиже изједначавањем вокала основе и вокала суфикса.²² Додавањем једносложног суфикса на једносложну основу остварује се утисак одређеног ритма, смењивања, промена, а овим именицама се заиста означава смењивање звучних титраја паузама. Асонанцом се постиже утисак понављања истоврсних звучних ти-

²⁰ Пример је из РМС.

²¹ О једнореферентним и двореферентним дериватима в. Гортан-Премк (1997:127).

²² Морамо рећи да до изједначавања вокала основе и суфикса понекад не долази, исп. нпр. *бурлој̆, њрхуј̆, кикој̆*. То су, међутим, само изузеци. Код оваквих именица, пак, често долази до алитераације (повнављања истог сугласника унутар творбене основе). Алитераација има подједнаку ономатопејску улогу као асонанца. Исп. нпр. *мрмој̆, брбој̆, гргој̆, хихој̆, кикој̆, скакуј̆*.

како нам се чини на први поглед, већ и о покрету који се означава већином именица из ове групе. Суфикси *-āīī*, *-ēīī*, *-ōīī*, *-ūīī* ипак не спадају у праве ономатопеје, јер се ономатопејност неке језичке јединице остварује најчешће самостално, без контакта са другом језичком јединицом.

7. На самом крају, видећемо како се развијају полисемантичке структуре и деривациона гнезда ових именица, односно како се у језику користе семе које се односе на испрекидани звук.

7.1. Најопштија је појава да у секундарним семантичким реализацијама долази до укрштања значења ових именица и до проширења значења на буку, ларму уопште. Тако, *ломоић* секундарно значи *звекет*. *Лейеић* може да значи *клоиоић*. *Бобоић* значи *цвокоић*. *Клейеић* и *клокоић* — *клоиоић*. *Трејеић* и *грохоић* — *звекет*. А буку, ларму уопште секундарно означавају, нпр., *џрејеић*, *џојоић*, *гломоић*, *грохоић*, *широјоић*, *лејеић*, *ломоић*, *гломоић*, *громоић*, *џројоић* и многе друге речи из ове групе.

Занимљиво је да РМС и РСАНУ бележе многе примере, чак и у основним значењима, у којима се ове именице реализују у колокацији са именицама *џочкови*, *коњска кола*, *којиџа*. Тако се нпр., може чути *гломот*, *грохот*, *штропот* *точкова*, *звекет*, *гломот*, *клокот* *кола*, *топот*, *клопот* *копита*.

7.2. Неки примери показују да се овим именицама у секундарним значењима могу називати и конкретни предмети. Именица *сркуић* означава звук када се једанпут сркне, срк, али, метонимијски, и оно што је сркнуто, гутљај неке течности. Именица *грохоић* може означавати *гомилу камења*; *сиџиџе камење*, *шџунак* (Наспе гроб грохотом). *Грохоић* значи и *камење*, *крш* (Одломљено камење се котрљало низ грохоте).²⁷

И у другим словенским језицима слична је ситуација. Илустроваћемо то примерима из пољског језика. У пољском се језику архаична именица *glegot* односила на звук који се чује при испирању грла, а метонимијски и на течност за испирање грла. *Gruchot* метафорички означава клопот старих костију, а затим, метонимијски, и стару особу.²⁸

7.3. Многе од ових именица у српском језику метафорички развијају и значење *грдња*, *карање*, *џребаџивање*, *свађа*, *кавга*, нпр. *Јелица се уџворила*, *џа је сад она добра*, *а све џо Анђи клейеић*. Неке од ових именица, метафорички, могу значити и говор, уз пејоративну експресију. Овде се мисли на начин на који неко говори (*Они добро разумију ружни ломоић његова језика*.) или на садржај онога што се говори (*У џоме клейеићу џа-џројоџске фразеологије*, *Јаков Игњайовић сџоји сам*. *Ал, док дође једна џака џесма свеџа*, | *Колко морам слушати бљуџава крекеџа*).²⁹ Пози-

²⁷ Примери и дефиниције су из РСАНУ.

²⁸ Karłowicz, Kryński i Niedźwiedzki (1900).

²⁹ Ово је само још један пример за опаску И. Клајна да је „одавно познато, оусталом, да негативне особине јаче стимулишу језичку креативност него позитивне“, Клајн

тивну конотацију, у овом смислу, опет индуковану метафором, имају само именице *гугуџи* и *цвркуџи* (*Ал грлом њуним слајкиких гугуџа | Кћи краљева је чекала. Чула се [...] вика њродаваца новина, дрека носача, цвркуџи деџих гласова.*)

7.4. Бројни су деривати именица на *-аџи*, *-еџи*, *-оџи*, *-уџи*. Њихова су значења заснована метафорички или метонимијски. Ево једног покушаја разврставања тих деривата по групама.³⁰

а) имена предмета

(1) звоно: *грохоџуша*, *звекетџало*, *звекетџуша*, *клејетџало*, *клејетџац*, *клејетџуша*, *клојоџар*.

(2) играчка (звечка): *грохоџуша*, *звекетџаљка*, *клејетџаљка*, *клејетџуша*.

(3) чегртаљка: *клејетџаљка*, *крекетџало*, *шкретџаљка*.

(4) део млина: *клојоџешка*, *крекетџало*, *крекетџаљка*.

(5) остали предмети: *грохоџина* (гомила камења), *грохоџуља* (гомила камења), *клејетџуша* (направа за обраду лана), *клокоџка* (врста оружја), *клокоџуша* (посуда), *клокоџуша* (стари неисправан сат), *клојоџац* (страшило), *џрејетџаљка* (украс).

б) лица

(1) особа која много прича: *блебетџа*, *блебетџуша*, *блебетџавац*, *блебетџало*, *блебетџуља*, *бобоџало*, *брбоџало*, *клејетџавац*, *клејетџало*, *клејетџача*, *клејетџуша*, *клојоџало*, *клојоџац*, *клојоџача*, *ломотџало*.

(2) вршилац неке друге радње означене творбеном основом: *звекетџар*, *кекетџалица*, *кекетџало*, *кикоџало*, *крекетџаш*.

в) имена биљака

грохоџуша, *гугуџава*, *гугуџина*, *звечац*, *клокоџица*, *клокочица*, *лојоџика*, *џрејетџаљка*.

г) имена животиња

гугуџар (голуб), *гугуџка* (голуб), *звекетџара* (змија), *клејетџалица* (сврачак), *клејетџаш* (орао), *клокоџаш* (орао), *крекетџаљка* (жаба), *крекетџача* (жаба), *крекетџина* (жаба), *крекетџуша* (жаба), *лејетџара* (патка), *џрејетџаши* (глисте), *џрејетџакаши* (животиње са трепљама).

Међу дериватима има и појединачних, издвојених примера. Нпр. орган — *блебетџан* (језик), место вршења радње (*крекетџишије*), болест, стање (*цвокоџавац*).

Највећи број деривата представљају именице. Нагласићемо да према свим именицама на *-аџи*, *-еџи*, *-оџи*, *-уџи* стоје глаголи (са којима ове именице имају заједнички корен). То су глаголи на *-аџаши*, *-еџаши*, *-оџаши*, *-уџаши*, који се, такође, сматрају ономатопејским, нпр. *звекетџаши*.

(1994:224). Исто сведоче и придеви који се односе на човекове особине у говору околине Лебана, а који су претежно негативне конотације, Жуџић (1997:135–145).

³⁰ Деривати су из РСАНУ и РМС.

шаћи, *шојошћаћи*, *цвркушаћи*. Према овим именицама стоје и одговарајући прилози и придеви. Придеви су најчешће изведени суфиксима -ав, -ан, -аси. Њима се одређују именице уз које стоје по особини исказаној придевом, нпр. *гугушаав*, *звекешав*, *шрејешан*, *громошан*, *шрхушаси*. Придеви и прилози углавном нису вишезначни. Глаголи се у процесу семантичког варирања користе истим семама као и именице на -аши, -еши, -оши, -уши.

8. Закључак. Именице на -аши, -еши, -оши, -уши могу бити оноματοпејског или неког другог порекла. Ако имају оноματοпејско значење, суфикси су им прасловенског порекла, потичу од суфикса -ши и представљају његове варијанте. Ако имају неко друго значење, онда су суфикси -аши, -еши, -оши, -уши другачијег (најчешће страног) порекла.

Суфикси -аши, -еши, -оши, -уши имају оноματοпејско значење, али само у споју са оноματοпејским творбеним основама, што значи да они не спадају у праве оноματοпеје. Ово остваривање оноματοпејности само у одређеној позицији представља још један пример семантичко-функционалне непредвидљивости језичких јединица и њихових конститутивних елемената посматраних независно од њиховог непосредног окружења. Полисемија и деривација ових именица говоре нам о уклопљености ових речи у лексички систем српског језика.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Babić, S. (1986) *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb: JAZU.
- Белић, А. (1949) *Савремени српскохрватски књижевни језик, Наука о грађењу речи*, Београд: Научна књига, 120–122.
- Горган-Премк, Д. (1997) *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- De Sosir, F. (1949) *Opšta lingvistika*, preveo S. Marić, Beograd: Nolit, 1977.
- Жутић, Р. (1997) Придеви који се односе на човекове особине у говору околине Лебана, *Јужнословенски филолог* LIII.
- Karłowicz, J., Kruński, A., Niedźwiedzki, W. (1900) *Słownik języka polskiego*, Warszawa.
- Клајн, И. (1994) *Писци и њисмењаци*, Нови Сад: Матица српска.
- Кликовац, Д. (1995) Ври, штркља, кљечка: о фонетском симболизму у српскохрватском језику, *Зборник Матице српске за лингвистику* XXXVIII/1
- Кристал, Д. (1987) *Кембричка енциклопедија језика*, превод приредили Б. Хлебџ, И. Клајн, С. Трудић, Београд: Нолит, 1996.
- Martine, A. (1986) *Indoevropski jezik i „Indoevropljani“*, prevod i predgovor Jasmina Grković, Novi Sad: Književna zajednica, 1987.
- Matešić, J. (1967) *Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen*, Wiesbaden.
- Речник српскохрватског књижевног језика* (1967–76), Нови Сад: Матица Српска.
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (1959–96), Београд: САНУ.
- Skok, P. (1971–74) *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb: JAZU.
- Стакић, М. (1988) *Деривациона фонетика именица и придева у јужнословенским језицима*, Београд: Филолошки факултет.
- Станојчић, Ж., Поповић, Љ. (1997) *Грамађика српског језика*, уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе, V исправљено издање, Београд: ЗУНС
- Стевановић, М. (1989) *Савремени српскохрватски језик I*, Београд: Научна књига.
- Těšitelová, M., Petr, J., Králík, J. (1986) *Retrogradní slovník současné češtiny*, Praha.

Толковый словарь русского языка (1994) 4 т. под редакцией Д. Н. Ушакова. Москва.
Hajnšek-Holz, M., Jakopin, P. (1996) *Od zadnji slovar slovenskega jezika*, Ljubljana.

Summary

Rajna Dragičević

ON SERBO-CROATION ONOMATOPOEIC NOUNS WITH THE ELEMENT -T- IN THE SUFFIX

This article deals with the word-formation and semantic analyses of the onomatopoeic nouns with the element -t- in the suffix in Serbo-Croatian language. These nouns are treated from the diachronic and synchronic point of view. The meanings of the word-formation bases and the roles of the suffixes concerning meaning of these words are analyzed, and their polysemantic structures and derivative systems are investigated.